

Capitolul I

STRUCTURA ȘI RESTRUCTURAREA MARI BOIERIMI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA
PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

1. BOIERII

Boierimea poate fi definită din punct de vedere economic ca libera posesoare a unor suprafețe întinse de pământ exploatat cu mână de lucru servilă, iar din perspectivă juridică ca elita participantă la îndeplinirea actului justițiar, fiind, totodată, privilegiata conducătoare politică a statului, ca ajutor al domniei. În tot cursul secolului al XVI-lea și până la mijlocul celui următor ea a avut o evoluție internă prin care s-a transformat-o dintr-o clasă seniorialo-nobiliară într-o nobilime și apoi aristocrație de dregătorii, prinsă în conducerea administrativ-juridică a țării, și ocupată, în același timp, cu activități comerciale.

Deși a fost percepută ca o structură compactă și imuabilă, în sfera boierimii s-au înscris două subgrupări mai restrânse, suprapuse, uneori intersectate: cea a *jupanilor* deasupra căreia se situa cea a *vlastelilor*, mai redusă. Pentru o cercetare cât mai eficientă și o imagine cât mai grăitoare am prezentat fiecare structură social-politică, pornind de la sfera cea mai cuprinzătoare spre cea mai restrânsă, analizate pe toată durata secolului XVI până la mijlocul celui de al XVII-lea.

S-a acceptat, în general, că boierii¹⁵ din Țara Românească au constituit o structură socială cu dublă origine, pe de o parte, cea anterioară formării statului independent, posesoare de pământ, dar lipsită de privilegiu

---

¹⁵ Simplistă, dar și sugestivă, a fost explicația cronicilor românești referitoare la alcătuirea boierimii din Țara Românească, când, după descălecat "s-au ales dintre-înșii boierii care au fost de neam mare" (*Istoria Țării Românești, 1290-1690, Letopisețul cantacuzinesc*, Editura C. Grecescu, D. Simonescu, <București>, EAR, 1960, p. 1).

domnesc pentru acesta și, pe de altă parte, cea de după cucerirea independenței statului, dintr-o grupare nouă, parte ridicată și din rândurile vechilor conducători locali, înzestrată cu privilegiu domnesc¹⁶ pentru posesiunea pământului, dar fără titluri de noblețe și fără ordonare piramidală, precum cea occidentală. Ea a avut un singur nivel de dispunere și supunere, cel față de domnie. Tocmai pentru că a fost considerată ca fiind lipsită de unele titluri de noblețe cunoscute, a fost asimilată aristocrației¹⁷ deși, prin numeroasele similitudini cu cavalerii occidentali, se înscria mai degrabă categoriei senioriale.

Nu avem certitudinea că această boierime îndeplinea toate formele consacrate relațiilor feudale în interiorul țării, așa cum a dovedit că le aplica în relațiile externe cu regii Ungariei și Poloniei, dar nu se poate tăgădui existența unor obligații de *sfat și ajutor* între domn și elita țării¹⁸. Existența acestui ajutor militar – *auxilium* – materializată prin participarea la războaiele din secolele XIV – XV, în fruntea propriilor cete, precum și a celui de povață, *consilium*, prin activitatea în Sfatul domnesc, ne permite să vorbim despre o grupare cavaleriească–seniorială în fruntea Țării Românești.

Fernand Braudel considera că până în ajunul luptei de la Mohács, Balcanii se aflau din punct de vedere social la nivelul statelor occidentale, cu o nobilime care avea multe obligații și drepturi similare cu cea situată în regiunile Ponantului, dar cu alte reguli interne referitoare la: forma de stăpânire a pământului, sistemul de moștenire și cel de înstrăinare al proprietății¹⁹. Asupra acestor diferențe vom reveni pe parcursul lucrării.

Din cauza lipsei informațiilor se menține o incertitudine în privința îndeplinirii celor două obligații sau îndatoriri – *consilium et auxilium*, de către

---

¹⁶ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 57.

¹⁷ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 225; El mai afirma că “Este îndeobște știut că sub numele de boieri se înțelegea nobilimea poporului român și că ei formau clasa privilegiată.” (*Ibidem*, p. 227).

¹⁸ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁹ “În total, o serie de regimuri feudale vechi s-au prăbușit aproape de la sine, toate regimuri venite de departe, alcătuite din elemente eterogene (greci, slavi, chiar și occidentali). În ajunul catastrofei, Balcanii se află sub raport social, la nivelul Occidentului” (Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol IV, București, Editura Meridiane, 1986, p. 28).

una sau cealaltă dintre grupările care au convers spre constituirea structurii conducătoare a statului, precum și de importanța sau eminența celor care îndeplineau serviciu militar față de a celor care își exercitau obligațiile administrative în Sfatul domnesc. Cei care au studiat această problemă au fost ezitanți în stabilirea primatului dintre funcțiile militare ale cavalerului înzestrat cu moșie sau ale slujbei la curte, ca factor definitoriu al clasei conducătoare²⁰. Probabil că la început cele două obligații se intersectau în favoarea celei militare, în condițiile în care războiul era una din formele importante de susținere ale statului feudal, pentru ca ulterior, având o pondere egală, aceleași persoane să îndeplinească ambele obligații, în funcție de conjunctură.

Trebuie să recunoaștem că nu avem nici informații despre existența unui ceremonial de investire cu boieria, adică înnobilarea, și apoi cu pământ pentru ajutorul acordat domniei, act similar introducerii luptătorilor în rândul cavalerilor. Dar nu cred că “*nobilitarea*” boierilor, la noi, se făcea numai prin simpla primire a posesiunii fără să se țină cont și de capacitățile individuale²¹. Chiar din modul de formulare a hrisoavelor, de recunoaștere a posesiunii acordate, prin menționarea actului de credință a celui investit, am putea presupune și un ceremonial de investire, fără să avem nici o dovadă în acest sens. De altfel, existența unui grup de boieri definiți ca *jupani*, ca titlu de nobilitare, ar presupune un act de înnobilare.

Actele cancelariei domnești din a doua jumătate a secolului al XV–lea ilustrează un proces de omogenizare a structurii boierești prin modul în care se referă la aceasta. Astfel, la începutul secolului al XV–lea, ele se adresează în primul rând *boierilor*, apoi *slugilor*, *cnezilor* și *oamenilor săraci*, primii fiind războinicii sau luptătorii, iar a doua categorie reprezentându-i pe dregătorii care-l ajutau pe domn în activitățile administrative, ilustrând astfel primatul grupului de luptători asupra celui de

---

²⁰ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 41.

²¹ *Ibidem*, p. 3.

dregători, urmând apoi celelalte categorii de mici proprietari de pământ care participau la război, în anumite condiții. În documentele de la sfârșitul secolului al XV-lea, spre exemplu într-un act din 1470 de la Radu cel Frumos *boierii* rămân primii, urmați de *cnezi* și *siromoahi*²². De la mijlocul acestui veac se poate dovedi contopirea războinicilor cu dregătorii, împreună formând clasa boierilor. Cele două grupări de sorginte diferită constituiseră deja o singură clasă nobiliară, respectiv boierească, iar termenul de *boier* îl desemnează pe cel care luptă alături de domn și îl ajută în treburile țării, primind în posesie, ca recompensă, pământ și oameni care să-l lucreze. Se revine la vechile formulări diferențiate, boieri-slugi, numai atunci când erau confirmate vechile acte de danie²³.

În *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, concepute la începutul secolului al XVI-lea, autorul avea o altă ordonare a boierimii decât cea militară și de slujbă, precum: “*boierii cei mari, cei de-al doilea și apoi cei mici*” sau “*boierii cei mari și cei de-al doilea și cei mai de jos*”²⁴, trei categorii stabilite după criteriul destul de vagi și patriarhale²⁵. În acest sistem de clasificare cel mai important criteriu era cel al întinderii proprietății funciare care conferea putere economică și suport politic și care era cel mai evident. Dar, din text, ar reieși că ar fi fost și cel al vârstei: boierii tineri trebuiau așezați după cei bătrâni, deci bătrânii erau considerați superiori prin experiență celor tineri. Cum societatea păstra un caracter patriarhal sigur că bătrânii erau mai pricepuți, mai versați și mai înțelepți.

În Moldova societatea era mai conservatoare, păstrându-și ordonarea și organizarea tradițională mult după mijlocul secolului al XVI-lea.

---

²² DRH, B, I, p. 231.

²³ Precum dania din 1505 făcută Mănăstirii Cozia, unde Radu cel Mare decide ca “*nimeni să nu cuteze să nu plătească vama, nici boieri, nici dregători, nici curteani al domniei mele*”. S-ar putea ca acest document să preia un formular de la începutul secolului al XV-lea (DRH, B, II, p. 73).

²⁴ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1971, p. 281.

²⁵ Într-un document de la Mircea cel Bătrân, din <1407–1418>, au fost citați întâi boierii mari și mici, apoi dregătorii, trimiși pentru milostenii și pentru muncile cerute de domn (DRH, B, I, p. 74).

În cronică episcopului de Roman, Macarie, referitoare la domnia Moldovei de la 1504 până la 1551, povestindu-se alegerea lui Petru Rareș ca domn al Moldovei, nu se prezintă structura conducătoare a țării într-o ordine determinată. Se spune că: *“toată mulțimea boierilor moldoveni,...s-au revărsat, atât cei de la curte, cât și cei ce se deosebeau prin strălucirea neamului, cât și cei numiți în <dregătorii>...”*²⁶. Cronicarul are mai multe criterii: după ce se referă la întreaga structură nobiliară el vorbește de cei care erau prinși în structurile administrative, probabil slujitorii de curte, mica boierime, apoi de cei cu o descendență ilustră, superiori celor dintâi și în sfârșit cei care aveau funcții în Sfatul domnesc, dregătorii, care puteau să facă parte și din primul grup și dintr-al doilea. Ulterior însă, în cronică lui Eftimie, probabil egumenul Mănăstirii Căpriană, referitoare la domniile următoare, cu diverse prilejuri, se menționează *“toți boierii mari și tot sfatul și arhieriei și cu toți egumenii...”* iar mai departe se referă la *“toți câți erau mai de frunte și tot sfatul ...”*²⁷. Ceea ce înseamnă că, la mijlocul secolului, în Moldova avem formulată existența mai multor categorii incluse în genul proximal al boierilor: în primul rând cei de *neam ales, neam strălucit*, exprimare moștenită din stilul bizantin, care îi reprezintă pe cei care puteau să-și probeze o genealogie pe mai multe generații dintr-un sigur strămoș, separați de dregătorii din Sfatul domnesc, și de cei de la curte, din care numai o parte puteau să prezinte o ascendență mai scurtă și mai puțin nobilă. Ordinea importanței pornea de la cei de neam ales, urmau dregătorii sfatului, cei care îndeplineau slujbe în administrarea țării dar și în imediată apropiere a domnului, pe lângă acesta, iar ultimii erau grupați în rândul slugilor de curte, un fel de cavaleri cu rol militar. O formulare similară apare și la sfârșitul documentelor emise în Moldova în aceeași perioadă – întâi panii, fără nici o dregătorie, printre care numai vornicul, pârcălabii de Hotin și Cetatea Nouă, portarul Sucevii, și la urmă dregătorii, respectiv, spătarul, vistiernicul, postelnicul și comisul. Cei

---

²⁶ *Cronica lui Macarie* în *Cronicile slavo-române din secolul XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, Ediție de P.P.Panaiteșcu, <București>, EAR, 1959, p. 102.

²⁷ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronici slavo-române*, p. 118, 120.

din urmă fiind însărcinați cu funcții care-l serveau direct numai pe domn²⁸. Aceasta, în timp ce în Țara Românească, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, tot Sfatul domnesc este format numai de boieri cu dregătorii.

În tratatele încheiate cu Regatul maghiar, redactate în limba latină, referitor la titulatura folosită pentru clasa conducătoare a țării se menționează atât termenul de *boier* cât și cel de nobil, deoarece textele se adresează auditoriului intern și extern totodată. Începând cu tratatul încheiat între regele Ungariei și Vlăduț, domnul Țării Românești, din 1511, ca și în cele care au urmat, se vorbește despre *boyarones ac nobili*²⁹. Traducerea a fost necesară pentru a aduce pe înțelesul părților contractante realitățile sociale ale Țării Românești³⁰. Aceasta ar fi cea mai simplă și mai clară definiție a boierimii care era similară nobilimii din statele central europene³¹. Similară, dar nu identică.

În documentele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se poate constata o puternică bulversare a societății determinată de politica lui Mircea Ciobanul. Programul său de a înfrângere tendințele centrifuge ale marii boierimi și voinței acesteia de aș impune domnul în funcție de interesele diverselor grupări care o formau, prin măsurile violente aplicate de domn pentru a-și realiza programul, a determinat exodul acesteia peste munți. În aceste condiții domnul s-a sprijinit pe o boierime mai puțin bogată, provenită din rândul celor cu rang inferior, mai obedientă voinței sale, dar nu a reușit să elimine marea boierime, ci numai să o îndepărteze temporar. Obligată să fugă în Transilvania pentru a se salva, lipsită de bază materială, deoarece mare parte dintre proprietățile ei fuseseră împărțite noilor susținători

---

²⁸ DIR, XV, A, II, p. 70, XVI, I, p. 113, 384, 403.

²⁹ Hurmuzaki, XV/1, p. 213.

³⁰ La fel procedează și otomanii când se referă la *spahii* Țării Românești.

³¹ În textul tratatului prin care Radu Paisie i-a jurat credință lui Ferdinand I, la 7 ianuarie 1543 și în care apare odată: “*Voyvodasque pro tempore constitutos una cum Boyaribus, Nobilibus, officialibus ceterisque incolas et inhabitatoribus ac universo populo dicte terre Transalpinensis*“... altădată “*et Boyarones nostros consiliarios, Nobiles officiales*“, apoi “*predicits Boyaronibus et Consiliarys Nobilibus officialibus*“... și în sfârșit “*cum omnibus Boyaronibus subditis Nobilibus et universis militaribus copijs nostris penes vires suas in auxilium veniemus*...“ (Hurmuzaki, II/1, p. 240–241).

ai domnului, marea boierime a reușit să reziste³² și, mai ales, să cunoască sistemul de organizare și administrare a principatului vecin. Ea s-a întors, după aproape douăzeci de ani de exil, cu o nouă educație, cu o nouă concepție asupra poziției și drepturilor sale, precum și asupra modului de conducere a statului. La întoarcerea în țară, cea mai mare parte a mării boierimi și-a recăpătat moșiile înstrăinate și s-a arătat tot mai avidă să cumpere altele. Puțini dintre boierii ridicați în timpul lui Mircea Ciobanul au rezistat restituirii proprietăților vechilor deținători³³.

Diferențierea treptată, produsă în prima jumătate a secolului în rândul boierimii, a devenit evidentă în ultimul pătrar al secolului când structurarea marilor domenii a determinat noua configurare a ordonării sale.

La sfârșitul secolului, referindu-se la structura socială a țării, Mihai Viteazul menționează *nemeșii*, *boierii* și *săracii*, primii doi termeni având aceeași denotație, deoarece documentul era destinat atât Transilvaniei, unde, tradus în limba maghiară, îi desemna pe *nobili*, cât și Țării Românești, unde avea același sens, așa cum am arătat mai sus. Dar tot atunci, alte documente se adresează *boierilor* și *roșilor*, care corespund *curtenilor* sau, pentru lumea occidentală, *millites*³⁴. Acești *millites* reprezintă parte din boierii sărăciți, adică micii proprietari, grupați în breasla slujitorilor militari cărora li s-au acordat unele ușurințe fiscale³⁵. Dar, se pare că prea puțini

---

³² Petru cel Tânăr scria brașovenilor despre redeschiderea drumurilor comerciale închise din cauza boierilor adăpostiți în orașul lor, dar că nu va îngădui ca aceștia să primească merinde duse de rumâni de pe moșiile lor (Hurmuzaki, XV/1, p. 605).

³³ Până spre sfârșitul anului 1548 în Sfatul domnesc au fost membrii ai unor familii importante precum Vintilă mare vornic din Cornățeni și Barbul mare vistier, fiul lui Toma banul. După aceea, în afară de Neagoe din Budești, fiul lui Neagoe mare vistier din Periș, până în 1552, ceilalți – Udrea mare logofăt, Dragomir mare postelnic, fiul lui Udrea mare vornic din Boldești, Badea mare paharnic Zăblău din Cotești și apoi mare spătar până în 1550, Belciu mare vornic, Radu mare logofăt Vâlceanu, Nedelco mare stolnic din Balaci, Tatul mare comis din Buciumeni – erau persoane despre care nu se poate spune aproape nimic mai mult, nici înainte, nici după domnia lui Mircea Ciobanul.

³⁴ Gh.Brătianu, *op.cit.*, p. 50.

³⁵ Călătorul Erich Lassota vorbește despre ostașii călări, circa cinci, șase sute de oameni, pe care trebuia să-i aducă fiecare boier de pe moșiile lui și să-i țină pe cheltuiala lui trei luni (*Călători*, IV, p.68). Aceasta însemna că boierul avea minimum 30 de sate, cu câte 15 case, iar munca agricolă era lăsată în grija femeilor și bătrânilor. Cred că ceata boierilor era formată din luptători de altă origine decât cea a țăranilor dependenți.

dintre aceștia s-au adaptat sistemului de luptă cu arme de foc, folosind în continuare armele albe³⁶, mai ales că în luptele dintre pretendenții la domnie s-au războit numai mari boierii cu câteva slugi și mercenari din Transilvania sau din Imperiul otoman. În rest, mica boierime sărăcită s-a topit în rândul moșnenilor și chiar a rumânilor.

Mircea Ciobanul și Alexandru al II-lea au folosit titlu de jupan sau de boier foarte rar, în schimb s-au adresat dregătorilor cu cel de *sluga domniei mele*³⁷. Ceea ce întărește opinia potrivit căreia cei doi domni s-au străduit să instaureze și în Țara Românească un sistem cât mai apropiat celui otoman în care funcția era cea care conferea noblețea individului³⁸.

Calificativul *boier*, singur, în fața numelui s-a folosit numai de 26 de ori în documentele de la 1535 până la 1600, ceea ce demonstrează că termenul de boier desemna statutul social general, nu un titlu, și era folosit de domn numai atunci când nu găsea o adresare potrivită, precum cea de jupan sau slugă/dregător, adică atunci când persoana respectivă avea o proprietate lucrată de rumâni, dar nu era implicată în slujbele statului. După întoarcerea boierimi din Transilvania titlul de *boier* s-a folosit la fel de puțin, dar s-a revenit la titlul de *jupan* cel puțin pentru o parte a ei. Aceasta deoarece diferențierea care s-a produs în sânul clasei privilegiate până la sfârșitul secolului a polarizat boierimea în mare boierime, pe de o parte, și oameni liberi care își lucrau singuri pământul, prin pauperizarea unei bune părți a boierilor, pe de altă parte.

În secolul al XVII-lea, considerat de Gheorghe Brătianu ca post-feudal, prefacerile sociale care au avut loc au fost determinate în mare măsură de puterea numerarului, de economia monetară și de cea a aparatului de stat

---

³⁶ Nu există documente, până la mijlocul secolului al XVII-lea, care să ne semnaleze cumpărarea lor, cu excepția domniei; documentele se referă numai la săbii.

³⁷ Spre exemplu, Mircea Ciobanul a folosit formula *sluga domniei mele* de 26 de ori în documentele emise de cancelaria sa.

³⁸ Interesant este faptul că sultanul Soliman Magnificul cerea unor boieri din Țara Românească să sprijine cu "*brațul*" și cu "*sfatul lor*" pe domnul țării, Petru cel Tânăr, prin folosirea unei formule specifice lumii medievale tradiționale (*Catalogul documentelor turcești*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu, București, 1960, doc. nr.18, p. 32).

centralizat, în slujba monarhiei. În Țara Românească, din cauza monopolului otoman, toate aspectele menționate de Brătianu au întărit structura socială a marii boierimi. Boierimea se afla în slujba domnului, pe de-o parte și a domniei pe de alta, dar numai în condițiile în care domnia îi asigura participarea la funcțiile administrative.

Ca și în secolul anterior, condiția *boierimii* era aceeași, stăpânirea pământul muncit cu mână de lucru servilă, cu funcții în conducerea țării, care îi confereau privilegiile economice și politice sporite, potențându-le. Dar s-a produs un proces compensatoriu: numărul boierilor s-a redus³⁹, în schimbul sporirii întinderilor funciare care le aparțineau⁴⁰, în defavoarea boierimii mici și mijlocii, la care proprietățile s-au restrâns, prin pierderea multora dintre ele. Marii boierii, totodată mari dregători, s-au regrupat treptat și distanțat de boierii fără dregătorii, după cum reiese și din relatarea lui Radu Șerban asupra venirii sale pe tronul Țării Românești, în care recunoaște că a fost ajutat de *dregătorii domniei sale și boierii săi*⁴¹. Aici termenul de boier pare destul de ambiguu, pentru că îi desemna pe cei privilegiați care i-au dat ajutor militar pentru ocuparea scaunului, dar nu fuseseră desemnați în funcțiile Sfatului.

De la Radu Mihnea calificativul *boier* devine titlul acordat numai elitei aristocratice a țării, aflată sau fostă în dregătorii, și până la mijlocul secolului al XVII-lea *boierii* fiind enumerați cei dintâi, apoi slujitorii, respectiv întreaga breaslă militară. Termenul de boier rămăsese să-i numească în mod special pe marii boieri, clasa socială privilegiată⁴², distinctă și tot mai restrânsă. Datorită puterii sale economice, boierimea îl ajuta pe

---

³⁹ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1932, p. 2.

⁴⁰ Mai multe documente din primele două decenii ale secolului au fost de rumânire, de vânzarea pământului și a posesorilor lor unor boieri.

⁴¹ În 1604 domnul spunea că *“întru aceasta s-au ridicat toți boierii și toată țara, mari și mici din țara domniei mele și au făcut cu toții sfat”*, iar mai jos continuă spunând *“am socotit cu toți dregătorii și cu toți boierii domniei mele”* apoi *“domnia mea și cu toți dregătorii domniei mele și cu toți boieri domniei mele”*. (DIR, B, XVII, I, p. 134).

⁴² Deși nu ne putem baza pe numărul documentelor existente, totuși, față de secolul anterior când se pot nominaliza 26 de nume însoțite de apelativul boier, în veacul următor în 3947 de documente de la 1601 la 1636 sunt menționați 80 de boieri.

domn să angajeze mercenari, ceea ce crea domniei o stare de dependență și nesiguranță.

Cronicile Țării Românești, care sunt scrise în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se referă la boieri ca la un grup compact, nestratificat. Cuvântul *boier* din prima jumătate a secolului al XVI-lea nu mai avea de loc denotația celui din prima jumătate a secolului următor. Boierimea era nobilimea și aristocrația, totodată, care guverna țara, respectiv, structura socială care deținea puterea economică, indiferent care era sursa acesteia, din proprietate funciară, din comerț sau slujbe, iar puterea economică se materializa tot mai mult sub formă de numerar. Transformarea nobilimii în aristocrație a fost determinată tocmai de preocuparea pentru problemele financiare, respectiv sporirea suportului material, a averii. Deși mulți dintre marii boieri ai secolului al XVII-lea se înscriau într-o genealogie prestigioasă, erau sau descindeau din familii importante care se întind cel puțin pe un secol și jumătate, susținute de proprietăți funciare însemnate, au apărut și mari boieri de origine obscură, susținuți în primul rând de forța financiară⁴³.

Proprietatea funciară a marii boierimii din Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea a crescut treptat, ajungând uneori până la 50 de sate. Părerăa lui Constantin Giurescu conform căreia oricare ar fi fost suprafața de pământ deținută “*toți proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorie sau fără*” erau boieri⁴⁴ și prin această proprietate ei aveau calitatea de a fi *nobili*⁴⁵ este inoperantă în concepția noastră.

---

⁴³ În secolul al XVI-lea Stelea spătarul, iar în secolul al XVII-lea Cernica mare vornic din Săcuiani a căror origine a rămas, deocamdată, neelucidată.

⁴⁴ C. Giurescu, op.cit, p 228; cf. P. P. Panaitescu, Mihai Viteazul, București, <Editura> Fundația Regele Carol I, 1936, p.87, unde autorul afirmă că “orice proprietar era boier, mai târziu s-au deosebit proprietarii mari cari avea moșii hotărnicite, de proprietarii mici cari avea moșiile în devălmășie sau comunitate de avere, cu atât mai mult cu cât cei din urmă își lucrau singuri bucata de pământ, pe când cei dintâi se foloseau de brațele țăranilor șerbi” părere pe care și-a revizuit-o după 11 ani, în lucrarea sa *Interpretări românești, Studii de istorie economică și socială*, București, Editura Enciclopedică, 1947, p. 33-80.

⁴⁵ C. Giurescu, op. cit., p. 348

Megieșii, adică vecinii unui proprietar, care se întâmpla să fie boieri cu mici dregătorii locale, slugi militare care-și lucrau moșia, adică bucata de pământ, sau țărani liberi, erau boieri numai atunci când îndeplineau o funcție rezervată boierilor, adică erau consultați pentru un drept care era privilegiu boieresc, adică atunci când toți participanții la asemenea acte erau asimilați boierimii⁴⁶. Un exemplu concludent ar putea fi cel relatat într-un document din 1582 referitor la disputa dintre două grupuri de mici proprietari de pământ din două sate, numiți în act *boierii* din Zeletin și cei din Ogretin; din primul grup de boieri fac parte 16 bărbați, capul de familie, cu fiii lui, dintre care numai unul avea dregătorie în momentul emiterii actului, Nicola mare portar, iar din al doilea grup doi boieri cu *cetașii lor*. Actul stabilește ce suprafață de pământ revine fiecărui locuitor al satului Zeletin, iar lui Nicola mare portar i s-a repartizat numai o funie, mai puțin decât cetașilor săi⁴⁷. Titlul de boier din act a fost folosit numai conjunctural, în condițiile îndeplinirii unui act juridic și nu a stabilirii unei apartenențe sociale. El a fost folosit pentru că conducătorul grupului sătenilor din Zeletin, Nicola mare portar, era *cinstitul dregător* al lui Mihnea al II-lea, boier cu funcție, și a fost extins asupra tuturor membrilor grupului.

Martorii unei înstrăinări/vânzări sau cei care stabileau hotarele unei proprietăți erau desemnați de domnie în funcție de rangul și capacitatea de plată a solicitantului care cerea legalizarea întreprinderii sale, și se plătea *obrazul* celui care conducea această acțiune, astfel că: marii boieri erau desemnați ca martori ai marilor boieri, iar pentru cei mai mici, mai puțin puternici, și martorii se aflau pe aceeași treaptă cu cel care solicita îndeplinirea acțiunii. Sigur că au existat și situații în care marii boieri au strâns toți megieșii locului pentru a fi mărturie la un act juridic și nu toți erau boieri. Poate că fuseseră cândva, dar citarea martorilor se începea de la

---

⁴⁶ C. Giurescu, *op.cit.*, p.288; într-un document din 18 iulie 1642 se spunea că “*întâi au întrebat pe boierii din sat, pe Paraschiva vornicul, și pe frații lui, Costandin Armașul și Dragul Armașul și apoi pe toți megieșii din sat*” (Cat. doc, V, doc. nr. 766, p. 336).

⁴⁷ DIR, B, XVI, V, p. 88.

funcțiile cele mai mari, iar cele mai mici sau cei care nu mai erau boieri erau grupați sub același titlu. De altfel, ar fi greu de acceptat ca într-un sat să locuiască mai mulți boieri⁴⁸, poate doar să stăpânească același loc împreună cu alții.

Într-un sens, definiția lui Giurescu pare să nu vină în contradicție cu înțelesul termenului de nobil din restul Europei medievale din secolele XIV - XV unde existau nobili cu pământ mai puțin sau fără⁴⁹, și nici cu situația socială a Țării Românească din secolele XV – XVI. La noi condiția de a fi boier era să stăpânești pământ, mult sau puțin, dar să fie lucrat cu rumâni, adică cu mână de lucru servilă. Dar și la noi ca și în Europa centrală și de vest, stratificarea socială determinată de întinderea suprafețelor deținute, de numărul de țărani care-l lucrau, îi dădea posesorului forța economică și politică necesară pentru a se afla în fruntea societății. Bazat numai pe această condiție, criteriu stabilit de Giurescu se aplică și la noi, iar boierimea se împărțea în trei grupe de putere, mare, mijlocie și mică.

Bazată tot pe criteriile economice, o altă definiție a *boierilor*, mai nuanțată față de cea a lui Constantin Giurescu, ne-o oferă I. C. Filitti care considera că în Țara Românească au existat două stări sociale: una conducătoare, formată din proprietari de pământ, și alta subordonată, formată din cei aflați pe proprietățile celor dintâi și care îl lucrau⁵⁰. În aceste condiții, erau excluși proprietarii de pământ care și-l lucrau singuri și care aveau o pondere destul de importantă⁵¹ în structura societății din acea perioadă. El aprecia clasa proprietarilor ca reprezentând “*cea mai vechie nobilime a Românilor, o nobilime teritorială*” care se deosebea de cea feudală occidentală pentru care noblețea era un atribut al persoanei, liberă de

---

⁴⁸.Este greu de crezut că Neogoe Basarab putea să trimită în mai 1521 “*dintre cinstiții și credincioșii vlasteli, jupan Milco stolnic și jupan Cinciul să aleagă câte 12 boieri buni la fiecare sat*” (DRH, B, II, p. 185).

⁴⁹ Gentilom cu capa găurită.

⁵⁰ I.C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, 1925, (extras), p. 1.

⁵¹ Ștefan Ștefănescu, *Populația rurală în Principatele Române în secolele XIV-XVII. Obligații fiscale și domeniiale*, în *Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito*, Zoe Petre & Stelian Brezeanu edita, Editura Universității din București, 1996, p. 140.

pământul pe care putea să-l aibă sau nu, în timp ce la noi noblețea se primea odată cu pământul și se pierdea odată cu el. Comparația de mai sus se face între lumea feudală occidentală de până în secolul al XIV-lea și cea românească situată cel puțin cu un secol și jumătate mai târziu, între o clasă seniorială și o structură în curs de transformare din seniori în nobili. Ca și Giurescu, I. C. Filitti făcea o confuzie între seniori sau cavaleri și nobili. Definiția dată de I. C. Filitti mai necesită unele precizări, și anume, că nici în statele feudale considerate clasice la sfârșitul secolul al XV-lea nu exista forță politică fără forța economică pe care o reprezenta pământul cu țărani dependenți și că cei cu feude mici sau fără pământ nu aveau dreptul de decizie politică alături de suveran. Până la începutul secolul al XVI-lea și în Țara Românească o parte a boierimii a fost înzestrată cu moșii/feude după aceleași criterii considerate clasice sau specifice Europei centrale. Nici la ei calitatea de cavaler în calitate de nobil nu se pierdea odată cu pământul. La noi cu atât mai puțin, din cauza modului de deținere și moștenire a pământului, calitatea de boier nu se pierdea, mai ales prin sistemul stăpânirii și transmiterii acestuia în devălmășie. Probabil că titlul dispărea numai odată cu pierderea libertății, dar puterea decizională lipsea celor cu pământ puțin sau fără.

Ca și în restul Europei, la începutul secolului al XVI-lea, poziția socială era direct proporțională cu dimensiunile puterii economice, care se traducea prin dimensiunile posesiunii funciare. Boierii cu mari posesiuni erau *marii boieri* despre care vorbește Neagoe Basarab în *Învățăturile* sale, și *ei* erau cei chemați să-l ajute pe domn la conducerea țării. Ceea ce înseamnă că la începutul secolului al XVI-lea boierii dispuși într-o ierarhie determinată de întinderea suprafeței funciare deținute erau diferențiați simplu, sub un singur nume, prin adjectivul *mari, mijlocii și mici*.

Imposibilitatea stabilirii suprafeței posesiunilor boierești sau, mai exact, câte sate sau moșii stăpâna fiecare familie ar trebui căutată în perioada de formare a clasei privilegiate, deci mult înainte de limita

cronologică superioară a lucrării de față. Și această situație s-a menținut datorită formei de deținere a pământului, în devălmășie, de la un sat până la câteva moșii; adică, descendenții dintr-un strămoș comun, mai mulți sau mai puțini, împreună cu întreaga familie, copii și nepoți, erau, împreună, posesorii întregului pământ al înaintașului lor. Proprietatea funciară a strămoșului nu a fost împărțită, ci exploatată în colectiv⁵². De aceea, la sfârșitul secolului al XV-lea documentele vorbesc de boieri în general, dar două decenii mai târziu, în timpul lui Neagoe Basarab, când încep să apară moșii hotărnicite, când urmașii comunitari au cerut ca proprietatea să le fie departajată de a celorlalți coproprietari, avem și stratificarea în funcție de dimensiunea stăpânirii.

Dacă la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, boierii, ca reprezentanți ai nobilimii, erau posesori de pământ al cărei suprafață deținută în devălmășie de toți bărbații unei familii avea puțină importanță, de la începutul secolului al XVI-lea când încep să se contureze moșiile unei familii monogame, întinderea acestor moși determina diferențierea treptată între rude. Dimensiunea suprafețelor se raporta acum direct asupra autorității proprietarului lor, deoarece din proprietatea funciară rezulta forța economică cu care boierul îl susținea pe domn. Și înainte de limita cronologică superioară a lucrării a existat o stratificare a posesorilor de pământ, dar a fost mai puțin relevantă și s-a perceput mai puțin la nivelul conducerii țării pentru că toți posesorii de pământ participau la război și exista posibilitatea celor cu moșii mai puține sau mai mici să se afirme în lupte și să fie înzestrați. Până la începutul secolului al XVI-lea chiar și boierii cu suprafețe mai restrânse erau percepuți ca egali celor cu suprafețe întinse,

---

⁵² Și în Europa centrală și vestică până începutul secolului al XV-lea exista solidaritatea economică sau gruparea indivizilor în jurul unui *foc*, indiviziunea proprietății funciare, cf. Marc Bloch, *Societatea feudală. Formarea legăturilor de dependență*, vol I, Cluj-Napoca. Editura Dacia, 1996, p. 149.

condiție stabilită de altfel și în Transilvania încă de la decretul regelui Ungariei Ludovic de Anjou din 1350⁵³.

De la început documente consemnează stăpânirea întregii posesiuni funciare moștenite de către toți descendenții masculini ai unui boier care o exploatau în comun. La noi nu a existat dreptul primului născut. Dar de la al treilea grad de înrudire se topesc legăturile de rudenie și fiecare familie importantă boierească simte nevoia să-și cunoască moștenirea care i se cuvine, cât produce, cât câștigă și cât trebuie să plătească domniei. Astfel că după un secol, cam pe la începutul secolului al XVI-lea încep să apară primele hotărâni de moșii, adică primele delimitări teritoriale, ale întinderii acestora. În aceste condiții, în familiile cu mai mulți descendenți pământul se fărâmițează, iar acolo unde aceștia sunt mai puțini, suprafețele moștenite sunt mai mari și mai profitabile. Cei care rămâneau cu prea puțin pământ, prin împărțire, intrau în categoria dajnicilor. O cauză care a determinat hotărânicirea sau stabilirea averilor posedate de către un singur membru a fost stingerea unor familii, fie numai pe linie masculină, fie completă, ori existența unui singur descendent pe mai multe ramuri care cumula întreaga avere a familiei. În legătură cu această problemă voi reveni în capitolul referitor la genealogie.

Totuși, familii boierești importante nu s-au grăbit să-și hotărânicească posesiunea funciară, exista numai o tendință. Dovada o constituie câteva hrisoave de la începutul secolului al XVI-lea în care a fost confirmată posesiunea pământului întregii familii și a fiecărui membru în parte. Interesul păstrării solidarității asupra proprietății, menținerea clanurilor legate prin relații de rudenie a fost păstrat atât timp cât a dăinuit tradiția rolului militar al boierimii, participarea la luptă în ceată, cu întreaga familie. Termenul de ceată, care inițial a desemnat grupul înarmat al unui boier, și-a schimbat conținutul, desemnând întreaga familie cu toate ramurile și membrii ei în viață. El s-a păstrat cu noul său conținut până în secolul al XVIII-lea.

---

⁵³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 43.

Atunci când funcția militară a familiei cu desemnarea de ceată s-a diluat, la noi spre sfârșitul secolului al XV-lea și aproape complet după 1526, ar fi trebuit ca respectarea și menținerea legăturilor de rudenie să se stingă de la cel de-al treilea grad. Or, la noi, relațiile de rudenie, care au constituit unul din elementele coagulante din motive militare, s-au răsfrânt asupra relațiilor politice, mai ales în alegerea domnului, susținerea sa și a guvernării împreună cu acesta, până la mijlocul secolului al XVII-lea.

Așa cum am arătat, reducerea activității militare a Țării Românești, treptat, în prima jumătate a secolului al XVI-lea a determinat sărăcirea unei bune părți a boierimi, lipsită de posibilități de afirmare și profit. Singurele conflicte militare ale veacului au fost luptele între diverși pretendenți la tronul țării, cu contribuția câtorva membri ai marii boierimi partizane, cu slujitorii ei și a unui număr mai mic sau mai mare de mercenari. Lipsită de activitatea care-i aducea beneficii și fărâmițarea posesiunilor au fost principalele cauze care au determinat sărăcirea treptată a boierimii care nu a putut sau nu a reușit să se adapteze noilor condiții istorice.

Schimbarea sistemului de desfășurare a războiului prin introducerea armelor de foc, a căror preț creștea exponențial, și care impuneau o profesionalizare a luptei, a reprezentat un impediment serios pentru ca boierimea mică și mijlocie să mai fie eficientă în luptă și a eliminat-o treptat. În aceste condiții cetele boierești au fost înlocuite de corpuri de oșteni aleși din rândul unei părți a micii boierimi, slujitorii, care au format breasla ostașilor profesionalizați.

Tabloul trebuie completat cu cauze externe esențiale: în relația cu Imperiul otoman Țara Românească căpătase statutul de *âht* pentru care își plătea pacea, siguranța respectării libertăților sale politice interne. Dar, după lupta de la Mohács și, mai mult, după transformarea Ungariei centrale în provincie otomană, Țara Românească a fost înconjurată de Imperiul otoman și state incluse într-o formulă otomană de organizare a păcii. În noile condiții oștile Țării Românești nu au mai depășit sudul Moldovei sau al Transilvaniei

decât foarte rar, la mijlocul secolului al XVI-lea, la sfârșitul acestuia și la începutul celui următor. Intervențiile militare ale domniei se executau la comanda Porții, iar oștile muntenești jefuiau satele de la nord de Carpați de unde nu luau decât bunuri prea sărace.

Așa cum a remarcat și I. C. Filitti, de la începutul secolului al XVI-lea în sânul boierimii s-a produs “*un dureros proces de selecție naturală nemiloasă*”, o parte a boierimii se ridica și alta decădea, sărăcind. Cei sărăciți nu mai puteau face față sistemului de percepere a dărilor, chiar celor în sistem de răspundere colectivă, determinate de stăpânirea pământului în devălmășie⁵⁴, dar nici obligațiilor militare. Astfel, rolul militar al boierimii, adică cel cavaleresc, a fost înlocuit treptat de cel administrativ și juridic.

Unul dintre aspectele care au schimbat statutul boierimii din cel cavaleresc-nobiliar în cel aristocrat a fost implicarea acesteia în manipularea și acumularea banilor. Deși sume de bani apreciabile s-au manevrat încă din timpul domniei lui Mihnea al II-lea⁵⁵, obișnuința folosirii numerarului s-a manifestat în Țara Românească abia de la începutul secolului al XVII-lea când boierii încep să se familiarizeze cu sume mai importante de bani⁵⁶. Acestea proveneau din practicarea comerțului cu Transilvania, Imperiul Otoman și orașele italiene, activ și în secolul al XVI-lea, precum și din profitul obținut prin îndeplinirea slujbelor în Sfatul domnesc, pentru dobândirea cărora boierii erau capabili de numeroase sacrificii, abandonând și principiile feudale referitoare la credința față de domnie. Ocuparea unora

---

⁵⁴ Filitti, *op.cit.*, p. 5.

⁵⁵ Traian Ionescu-Nișcov, *Cancelaria domnească a lui Mihai Viteazul* în RdI, 32, 1979, nr. 5, p. 867–868.

⁵⁶ Au existat și situații paradoxale precum cel al jupaniței Elisaftei, nepoata doamnei Neaga, care în testamentul redactat în 1623, lăsându-și averea considerabilă, formată din numeroase sate, țigani, haine și scule fiicei, soțului și fratelui său Preda paharnic, afirmă că la căsătoria ei cu cel de al doilea soț, Sima logofăt, *nu a avut nici un ban* și pentru că primul ei soț făcuse mai multe datorii. Nu trebuie uitat că ea împreună cu fratele ei Preda a moștenit pe lângă averea bunicului ei și pe cea a jupaniței Neaga Mitroaia, una dintre cele mai mari averi ale timpului, mai exact ceea ce nu vânduse aceasta după ce s-a întors din cea de-a doua robie tătarască. Pentru o persoană contemporană este greu de înțeles de ce această jupaniță nu avea noțiunea posibilității să obțină bani și valori din proprietățile sale; ea nu-și putea închipui că în cazul în care ar fi avut nevoie de bani ar fi putut să-și exploateze pământul sau să vândă numai unul dintre bunurile ei. Probabil că vinderea averii, mai ales a pământului, se făcea numai în momente deosebit de grave; (DIR, B, XVII, IV, p. 257).

dintre aceste dregătorii de către levantinii veniți în țară a determinat conflicte dintre domnie și boierimea locală.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea, în Țara Românească, organizarea administrativă a statului s-a diversificat și a început să crească importanța boierilor-dregători, formați sau chemați de domnie, din rândurile nobilimii pentru conducerea și reprezentarea țării. Adăugată nobilității de la începutul secolului al XVI-lea, dregătoria tindea să o depășească treptat în importanță, iar la începutul secolului al XVII-lea dregătoria o copleșise, rangul boieresc fiind dat de funcția obținută în Sfatul domnesc. Astfel marea boierime, descendentă din vechile familii nobiliare, devine o aristocrație de funcții, ca și cea din Imperiul otoman, dar își păstrează rangul și puterea economică chiar și atunci când nu mai ocupă o dregătorie.

Elita politică a Țării Românești a format-o, la începutul intervalului aflat în atenția noastră, boierimea importantă, susținătoare a domniei, stăpânitoare de moșii tot mai întinse, ocupată cu funcții de conducere în stat, iar la sfârșitul intervalului, o reprezenta marea boierime deținătoare dregătoriilor din Sfatul domnesc, stăpână de domenii întinse: ordinea se schimbase. *“Categorii privilegiată a boierilor care s-a întemeiat la început pe un număr de familii cărora li se recunoștea o întâietate tradițională, spre a evolua pe urmă, [...] într-o combinație a marii proprietăți și slujbelor principale de la curte”*⁵⁷, reformulează Brătianu afirmațiile lui P. P. Panaitescu. În tot acest interval, marea boierime, întreținută de marele domeniu funciar, îl susținea pe domn din punct de vedere economic, eventual militar, și îl reprezenta pe acesta, care îi delega o parte din atribuțiile sale prin dregătoriile care i le încredința.

---

⁵⁷ Gh. Brătianu, *op.cit.*, p. 36.